

De oäkta barnens rätt

Föreställningar om sexualbrott, barn och arv i svensk medeltida lagstiftning

Johan Zaini Bengtsson

Lars Hermanson och Auður Magnúsdóttir beskriver i antologins inledning hur det pågår en förändring av den traditionella bilden av medeltida genuskonstruktioner. I likhet med övriga texter i antologin kommer denna artikel undersöka medeltida sociala maktförhållanden, och mer specifikt förändringar i synen på sexuella brott i relation till oäkta barns materiella arvsrättigheter. Detta genomförs genom att studera svenska lagtexter från 1200- och 1300-talen och sammankoppla förändringarna i den samtida uppfattningen av vad vi idag skulle betrakta som sexualbrott med högmedeltidens politiska och kyrkliga centraliseringsreformer.

Artikeln tolkar de regionala beskrivningarna av oäkta barns arv i ljuset av de växande centraliseringsanspråk som det dåtida Sverige genomgick när lagarna nedtecknades, vilka senare mynnade ut i skapandet av den svenska rättsstaten. Genom att koppla regionala och rikstäckande beskrivningar av sexuella brott till diskussioner om barns rätt till ett materiellt arv, och förklara detta mot bakgrund av 1200- och 1300-talets politiska skiftningar, är intentionen att visa hur förändringar på politisk nivå även ledde till en lagmässig förändring i kvinnors och barns rättigheter.

Det övergripande syftet är således att undersöka den roll omsorgen om oäkta barn och deras materiella arv fyllde i några av de svenska medeltida sexualbrottslagstiftningarna. Genom arvet förmedlades släktens egendomar vidare till nästa generation och enligt kyrkan skulle arv vara förbehållet legitima barn. Men hur såg man i svensk lagstiftning på försörjningen av barn som tillkommit genom olovliga relationer och sexuella övergrepp? Min tes är att detta kan ha skilt sig mellan det dåtida Sveriges olika regioner, beroende på skillnader i landskapens sociala maktstrukturer, samt i takt med en ökande påverkan från samtidens europeiska cen-

traliseringsprocesser.³¹⁷ Därför kommer undersökningen att fokusera på tre olika regioners landskapslagar *Äldre Västgötalagen* (1220-tal),³¹⁸ *Upplandslagen* (1296),³¹⁹ samt *Gutalagen* (ca slutet av 1200-talet till mitten av 1300-talet),³²⁰ tillsammans med en landslag *Magnus Erikssons landslag* (1350).³²¹ Säkerheten i landskapslagarnas exakta datering varierar, särskilt så för *Gutalagen*, men oavsett datering var de i princip endast giltiga tills de ersattes av *Magnus Erikssons landslag* vid 1300-talets mitt. I praktiken skulle dock landskapslagarna fortsätta att vara normerande under en lång tid därefter.³²² Lagtexterna tillkom under en period, då först den regionala aristokratin, och sedan den svenske kungen allt mer kom att försöka centralisera makten genom att reglera privilegier, markägande och våldsmonopol med hjälp av lagstiftning.³²³ På så sätt är lagtexterna något av det bäst bevarade materialet för att visa den historiska utveckling som slutligen ledde fram till skapandet av Sverige.

Men ett användande av det medeltida lagmaterialet för med sig diverse källkritiska problem. Medan *Magnus Erikssons Landslag* stipulerades av kungen och därför (i princip, om än inte alltid i praktiken) var gällande lag i hela riket, fungerade de regionala landskapslagarna principiellt sett endast som lagböcker, vilka kunde rådfrågas i lagtvister.³²⁴ Dessa fick därför aldrig samma status som landslagen, och det har argumenterats för att lagarna snarare beskrev hur de regionala makthavarna ville att rätten skulle se ut, än att dessa fungerade som gällande lag.³²⁵ Detta tillsammans med bristen på rättegångsprotokoll gör det därför svårt att slutligen avgöra hur vanligt det var att landskapslagarna användes som praktiserad

317 Mer om detta i nästa segment.

318 Åke Holmbäck, & Elias Wessén (red.), *Svenska landskapslagar: tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Ser. 5, Äldre västgötalagen, Yngre västgötalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten* (Stockholm 1979).

319 Åke Holmbäck, & Elias Wessén (red.), *Svenska landskapslagar: tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Ser. 1, Östgötalagen och Upplandslagen* (Stockholm 1979).

320 Åke Holmbäck, & Elias Wessén (red.), *Svenska landskapslagar: tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Ser. 4, Skånelagen och Gutalagen* (Stockholm 1979).

321 *Magnus Erikssons landslag*. (Nord. bokh. (distr.): Stockholm 1962).

322 Christine Ekholst, *För varje brottsling ett straff: föreställningar om kön i de svenska medeltidslagarna* (Stockholm 2009) s. 19.

323 Janken Myrdal, *Det svenska jordbrukets historia [Bd 2], Jordbruket under feodalismen : 1000-1700* (Stockholm: 1999) s. 14.

324 Ekholst (2009) s. 19.

325 Ekholst (2009) s. 20-23.

lag i rättstvister.³²⁶ Men lagarna är oavsett detta intressanta då de bär vittne om ”den rådande samhällsliga maktstrukturen”,³²⁷ för att använda Elsa Sjöholms ord, och ger på så sätt en viktig insikt i attityderna hos de makthavare som låg bakom dem.

Framväxten av det medeltida lagmaterialet

1200-talet var en förändringens period för det som skulle komma att bli Sverige. Ända sedan landets kristnande och den så kallade vikingatidens slut märktes en växande influens från det kontinentala Europa. De väst-europeiska kungamakterna och kyrkan genomgick en stark centraliseringsprocess både politiskt och rättsligt, vilket under 1200- och 1300-talen även kom att märkas inom svensk politik.

Även om de två stora folken i dåtidens Sverige, svear och götar, sedan länge hade haft en formell kung som skulle väljas, eller snarare bekräftas i de olika regionerna, var det i praktiken ofta endast det område närmast kungen som kände av hans direkta inflytande, och stora delar av dåtidens Sverige kom att förbli mer eller mindre autonomt.³²⁸

När det gällde Västra Götaland, styrdes regionen i dess relationer med övriga Sverige formellt sett av landstinget, det så kallade *alla götars ting*, en folkförsamling där alla fria bönders³²⁹ vilja skulle representeras utåt gentemot kungamakten. Landstinget leddes av en så kallad lagman, vars uppgift var att minnas lagar, stifta nya i mån av behov, men kanske främst att medla i konflikter mellan olika frälseläkter. Lagmannen hade i praktiken mindre makt när det gällde det regionala styret som dominerades av många mindre härader ledda av var sin lokal storman. Dessa stormän kallades häradshövdingar och hade ofta den reella makten över det lokala tinget, där häradshövdingarna, understödda av häradets samlade stormän

326 Auður Magnúsdóttir, ”Islänningarna och arvsrätten 1264-128”, i Per Andersen, Einar Niemi (red.) *Arverettens handlingsrom: Strategier, relasjoner og historisk utvikling 1100–2000*. Rapportertil det 27. nordiske historikermøte Tromsø 11–14 august 2011. (Speculum Boreale 15, Stamsund 2011). s. 29.

327 Elsa Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar: europeisk rättstradition i politisk omvandling* (Stockholm 1988) s. 15.

328 Thomas Lindkvist & Maria Sjöberg (red.), *Det svenska samhället 800-1720: klerkernas och adelns tid*. 4., [rev. och uppdaterade] uppl. (Lund 2013) s. 32f.

329 Det är intressant att notera att *Äldre Västgötalagen* inte gör någon distinktion mellan aristokrati och fria bönder. De kallas bara gemensamt bönder (ex. Ävgl R 1-3.). Detta trots att forskningen visar på en ökad stratifiering av det västgötska samhället under denna tid. Jämför med Lindkvist & Sjöberg (2013) s. 129; 131.

hade den exekutiva makten att leda och döma i olika rättsfall. Lagman-
nen fyllde först och främst sin västgötska roll när det utbröt konflikter
mellan de ledande stormännen, där han i största möjliga mån skulle med-
la fram en fredlig lösning. För att stärka detta uppdrag instiftades under
1200-talets första hälft (troligtvis under 1220-talet) *Äldre Västgötalagen*,
som bland annat för att minska just släktfejder, poängterade att endast
den individ som har begått ett brott lagligen kan straffas (snarare än att
hela släkter kan anklagas) samt att alla hämndaktioner mot brottslingens
släktingar är olagliga och således skall dömas och bötas inför landstinget.³³⁰

Uppland hade under större delen av 1200-talet motsatt sig kungar-
nas centraliseringsförsök men kom mot slutet av århundradet att hårdare
knytas till kungamakten, vars maktcentrum därefter allt mer koncentre-
rades till Mälardalen. Till skillnad mot i Västra Götaland, dominerades
därefter Upplandsregionen i högre grad av närheten till kungamakten,
med en tydligare och stabilare hierarki.³³¹ Kung Birger Magnusson (r.
1290-1318) och hans ättlingar skulle komma att försöka omforma riket
för att efterlikna den kontinentala utvecklingen mot en starkare kung-
amakt i nära relation med en enhetlig kyrka. År 1296 stadfäste Birger
Upplandslagen som påverkad av europeiska rättsliga nydaningar betonade
kungamaktens auktoritet över stormännen.³³² *Upplandslagen* blev också
stilbildande för de många senare landskapslagarna, vilka ofta använde
den som mall, dock med en anpassning till de lokala förhållandena.

Till skillnad mot Västergötland och Uppland fanns det på Gotland
inget etablerat frälse då ön dominerades av storbönder, vilka samlades i
ett gemensamt folkstyre som kallades *Gutatinget*, något som ibland har
gjort att Gotland kallats för en "bonderepublik". Gotlänningarna hade
en tydlig fientlighet mot icke-gotlänningar såsom svenskar, vilket tydlig-
görs i att *Gutalagen*, kontinuerligt poängterar olika rättigheter och skyl-
digheter för gotlänningar, respektive icke-gotlänningar.³³³ Gotland hade
under flera århundraden en dubbeleggad relation till Sverige och knöt
under perioder istället allianser med de tyska Hansastäderna.³³⁴ Till skill-
nad mot i många andra landskap accepterade gotlänningarna inte heller

330 Lindkvist & Sjöberg (2013) s. 125f.

331 Lindkvist & Sjöberg (2013) s. 46f.

332 Lindkvist & Sjöberg (2013) s. 120.

333 Exempelvis; GL 13 § 4.

334 Lindkvist & Sjöberg (2013) s. 164.

kungens auktoritet angående stridigheter mellan storbönder och skatter betalades en gång om året istället för kontinuerligt, vilket var normen.³³⁵

Med tiden skulle Magnus Eriksson (r. 1319-1364) fortsätta sina kungliga företrädares ansträngningar för maktkoncentration genom att i början av 1350-talet instifta Sveriges första landsomfattande lag, *Magnus Erikssons Landslag*. Med landslagen kom Magnus Eriksson att bygga på *Upplandslagen* och dess starka betoning på kungamakts juridiska makt, men utöka denna till hela Svealand och Götaland. Istället för att riket skulle fungera som en federation av ett flertal svenska ”länder”, skulle hela riket inordnas under kungamakten. För att underlätta detta omformades riksrådet, där de olika regionernas lagmän och kyrkans övre skikt skulle fungera som en hjälp för kungen.³³⁶

Kyrkans ökade inflytande

Under högmedeltiden nåddes svenska kuster av den katolska kyrkans revitaliseringsprocess, den så kallade gregorianska reformen, där kyrkan efter århundraden av försvagad status kom att ta upp kampen mot Europas politiska styren. Detta för att återta makten över de lokala kyrkorna och få inflytande över kyrko- och familjepolitiken som påvarna ansåg tillhöra den kyrkliga sfären.³³⁷ I till exempel Västergötland och på Gotland hade det sedan kristendomens införande varit tradition att de lokala stormännen tävlade om att resa och förvalta ståtliga kyrkor på sina gårdar (vilket syns i det oproportionerligt stora antal kyrkor som finns i dessa områden). Biskopar och präster valdes ofta ur den egna släkten, så att den lokala kyrkans och stormännens hierarki sammanblandades, vilket den styrkta kyrkan i Rom med reformen försökte motarbeta.³³⁸

335 Lindkvist & Sjöberg (2013) s. 154.

336 Lindkvist & Sjöberg (2013) s. 48f.

337 Vern L. Bullough. & James A. Brundage (red.), *Handbook of medieval sexuality* (New York 1996) s. 40.

338 Detta försök till åtskiljande av kyrka och stat visade sig bland annat under Skänninge möte 1248, där den katolska kyrkan gav alla svenska präster ett år på sig att separera från sina fruar eller frillor, som enligt traditionen inte behövde leva i celibat. Anledningen till detta mycket hårda krav var att prästernas (och därigenom stormannasläkternas) avkomlingar hade laglig arvsrätt till kyrklig egendom, något som kyrkan inte kunde tåla. Även om celibatkravet var väldigt svårt att genomdriva (det svenska prästerskapet har genom historien aldrig varit helt celibat), så visade den katolska centralkyrkan därigenom framfötterna och krävde att en tydlig separation av kyrkan och det civila samhället. Martin Berntson, Bertil Nilsson & Cecilia Wejryd, *Kyrka i Sverige: introduktion till svensk kyrkohistoria* (Skellefteå 2012) s. 56f.

Den gregorianska reformens version av den kanoniska lagstiftningen var en vidareutveckling av *Gratianus Dekret* från cirka år 1140, vilket organiserade en mängd tidigare kyrkliga lagstiftningar till en enhetlig lag. Denna kom under medeltiden att bli bärande i hela den katolska världen och med den kanoniska lagstiftningen i ryggen strävade kyrkan aktivt efter att överta det juridiska ansvaret för lagstiftning kring relationer.³³⁹

Den kanoniska lagstiftningen propagerade starkt för det monogama äktenskapets helgd. Dåtidens skandinaver hade, likt större delen av den europeiska befolkningen, en tradition av att kunna skilja sig ifall ett äktenskap inte föll bra ut, och stormän hade för vana att förutom sina fruar, även hålla frillor (bihustrur/ konkubiner) från lägre stående familjer som de ville knyta ekonomiska, politiska eller militära band till.³⁴⁰ Dessutom var det vanligt att människor ur lägre klasser som inte hade den ekonomiska möjligheten att gifta sig (ofta yngre syskon), ingick olika grader av halvformella partnerskap, liknande dagens samboskap.³⁴¹ Men mot dessa relationsmodeller förde kyrkan en egen modell där äktenskapet förstods som ett oupplösligt sakrament mellan två individer, vilket skulle betraktas som giltigt oavsett deras släkts behov och vilja. Som del av sin strävan efter juridisk hegemoni, arbetade kyrkan aktivt för att bekämpa dessa halvlegala relationer.³⁴² Men en sådan reform var svår att genomdriva, då föräktenskapligt sex med olika partners ofta ansågs som helt naturligt och den kyrkliga inskränkningen tycktes väldigt främmande.³⁴³

Stor kontrovers röntes även den kanoniska betoningen på äktenskapet som ett förbund mellan två individer där endast parternas frivilligt givna samtycke räckte för att äktenskapet skulle anses giltigt. Detta gick emot en lång europeisk tradition av att familjens giftoman³⁴⁴ som traditionellt sett innehaft rätten att förhandla om och ge bort den blivande hustrun, med den nya kanoniska lagstiftningen inte längre hade rätt att säga nej till ett giftermål ifall den blivande hustrun insisterade.³⁴⁵

På många sätt står landskapslagarna och landslagen som ett testamente

339 James A. Brundage, *Sex, law and marriage in the Middle Ages* (Aldershot 1993) Kap. VII s. 64.

340 För mer om det nordiska frilleväsendet läs Auður Magnúsdóttirs, *Frillor och fruar: politik och samlevnad på Island 1120-1400* (Göteborg 2001) s. 20f; 75.

341 Brundage (1993) kap. VII s. 3f.

342 Brundage (1993) kap. VII s. 1.

343 Bullough & Brundage (1996) s. 40.

344 Giftomannen var ofta fadern, men det kunde även vara modern eller annan nära släkting.

345 Ekholst (2009) s. 202; 226.

över den här tiden av stora lagmässiga förändringar i svenskars sociala relationer. Äktenskapet beskrivs däri som en given norm i enlighet med kanonisk lag och allting annat ansågs avvikande. Men, samtidigt förutsätter lagmaterialet existensen av frillor, vars barns rättigheter behöver klargöras. Den plötsliga explosionen av nedskrivna lagar och deras beskrivning av lagenligt och olagligt sex ger en unik inblick i de svenska medeltida människornas idéer om sexualitet och rätt.

Sexualbrott i medeltida lagstiftning

Det är viktigt att poängtera att även om de flesta av oss har en välutvecklad förståelse av sexuella brott, märks i det medeltida lagmaterialet de kulturella skillnader som Sverige har genomgått under århundradenas lopp. Istället för att ta utgångspunkt i förövarens brott mot offret såsom är norm idag, centreras den medeltida förståelsen till att reglera under vilka omständigheter förövaren hade skyldighet att kompensera offret beroende på offrets och förövarens relation vid brottstillfället och respektive persons sociala status.

Artikeln kommer att undersöka lagstiftningen kring *lönskaläge* (att ett par hade olovligt sex innan äktenskapet mot målsmannens vilja), *läger* (att en man hade olovligt sex med en kvinna med en lägre social ställning, utan förväntningar om försörjningsstöd), *hor* (otrohet) och våldtäkt. Även om den moderna termen ”sexualbrott” inte fanns i det medeltida samhället, och majoriteten av de undersökta handlingarna inte heller betraktas som sexualbrott i dagens Sverige, kommer beskrivningen ”sexualbrott” att användas om dessa på grund av brottens sexuella komponent, samt för att göra kontexten mer förståelig.

När det gäller sexualbrott i en större europeisk kontext diskuterar den amerikanska historikern Ruth Mazo Karras i sin för fåltet centrala bok, *Sexuality in Medieval Europe* (2005),³⁴⁶ de europeiska lägringslagstiftningarna och poängterar att dessa i väldigt hög grad representerade elitens behov av lagstiftning kring olovligt sex, snarare än den vanliga befolkningens. Medan aristokratins skrifter lyfter fram sexuella dygder som jungfruskap var föräktenskapligt sex snarare normen hos bondebefolkningen.³⁴⁷ I exempelvis England var giftermålet ofta en så stor ekonomisk

---

346 Ruth Mazo Karras, *Sexuality in Medieval Europe: doing unto others* (New York 2005).

347 Karras (2005) s. 88.

börda att det inte var ovanligt att endast den äldsta i syskonskaran hade råd att gifta sig, och gärna först i samband med en graviditet. De andra syskonen fick nöja sig med enklare former av relationer där kraven på ekonomiskt utbyte inte var lika starka.³⁴⁸

Den bok som ligger närmast denna undersökning i material och ansats, är Christine Ekholsts *För varje brottsling ett straff* (2009), i vilken hon diskuterar de svenska medeltida lagstiftningarnas syn på manligt och kvinnligt. Hon utgår från frågan om hur det kommer sig att kvinnor och män dömdes olika för ett brott även när lagen specificerade dödsstraff åt båda könen. Ekholst belyser därmed dåtida genuskonstruktioner kring kvinnligt och manligt beteende och undersöker när och varför lagstiftningen gick från att i straffsatsen betrakta en kvinnas far eller man som hennes förmyndare till att hon själv ansågs vara ansvarig för sina brott.

Hon drar slutsatsen att utvecklingen av lagstiftningens ackumulerande krav på kvinnlig arvsrätt var del av den svenska statens framväxande roll, men att den växande kvinnliga arvsrätten också berodde på ett ökat inflytande från kanonisk lagstiftning och dess betoning på individuell, snarare än familjebaserad skuld. Att till exempel en förmyndare skulle bestraffas med döden för ett brott hans dotter eller fru gjort sig skyldiga till verkade ha tett sig allt mer orimligt.³⁴⁹

Ekholst diskuterar i likhet med denna artikel även det medeltida Sveriges sexualbrottslagstiftningar, där hon betonar den patriarkala ordningen i lagarna och argumenterar för att sexualbrotten ofta beskrevs som begångna av en man gentemot en annan, snarare än mot det kvinnliga offret. Kvinnan kan, enligt Ekholst, enklast förstås som ett mellanled i det sexuella brottet. Exempelvis visar lagtexterna på en syn där olovligt sex med en ung kvinna ofta räknades som ett brott mot hennes far (eller annan giftoman) snarare än mot henne själv. Ekholst poängterar att anklagelser om lägersmål, olovligt sex med en ogift kvinna, ofta fungerade som en familjekontroll där en anklagad kvinnas familj hotade att dra in sitt arv till henne ifall hon inte gav upp en partner som de inte accepterade.³⁵⁰

Till skillnad mot Ekholst kommer denna artikel inte att fokusera direkt på hur lagtexterna konstruerade genusnormer, utan snarare belysa

---

348 Karras (2005) s. 96f.

349 Ekholst (2009) s. 271; 273.

350 Ekholst (2009) s. 225-27.

den roll sexuella brotts lagliga påföljder, ofta i form av arv, hade i att säkra oäkta barns och släkters stabilitet och framtid.

När det gäller arvets roll lyfter Christer Winberg fram detta ur en socioekonomisk vinkel i sin bok *Grenverket* (1985) och diskuterar hur man bäst bör förstå det medeltida samhällets familjesystem och den centrala roll som arvet spelade i detta.³⁵¹ Historieforskningen har enligt Winberg länge dominerats av en tolkningsmodell där den medeltida slakten, eller ätten, förståtts som patrilinejär. Förenklat beskrivet skulle denna syn kunna summeras på så vis att släkter bestod av en hierarkisk ordning av män där egendom och makt ärvdes av män i en generationskedja från farfar till far, från far till son och från äldre till yngre broder. Med en sådan förståelse av familjer, påverkar kvinnor i stort sett endast genom hur stor del av den släktägda egendomen de bortför eller tillför.³⁵²

I sin analys tar Winberg istället utgångspunkt i David Gaunts socialantropologiskt färgade diskussion av släkt, eller *kindred*, vilket Winberg över-sätter till släktkrets, eller mer specifikt, bilateral släktkrets. Grundtanken i detta är att släktsystem alltid tar utgångspunkt i den egna personen genom att en person inte helt och hållet delar släkt med någon annan än sina syskon, utan har delvis samma, men också delvis olika släkt som sina föräldrar, sina barn och sina kusiner. I mångt och mycket är det här en släktskapsförståelse som ligger väldigt nära den moderna svenska idén om kärnfamiljer.³⁵³

I den medeltida bördsrätten, genom vilken släktingars rätt till att arva egendom lagstadgades, förutsattes det att arvtagaren var den närmaste släktingen (i ett väldigt sammansatt turordningssystem). Släktskapet innebar också en förköpsrätt till släktjord, så att en person inte enkelt kunde sälja av egendom till utomstående, utan att först ha försökt sälja den till sin släkt för ett lägre, skäligt pris (*justum pretium*). Släktens arvsrätt innebar dock inte nödvändigtvis att den jord som en person gav i arv eller sålde till slakten, behövde vara samma jord som hon själv hade ärvt, utan snarare låg betoningen på att jorden var likartad eller högre, både i fråga om kvalité och omfattning.³⁵⁴

Winberg poängterar att även om kvinnor stod efter män i arvslagarna

351 Christer Winberg, *Grenverket: studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier* (Stockholm 1985).

352 Winberg (1985) s. 11-14.

353 Winberg (1985) s. 14-19.

354 Winberg (1985) s. 10.

var det inte ovanligt att kvinnor levde längre än män och därför ärvde stora egendomar. Föräldraarvet spelade även mindre roll för kvinnor än för män, då de ofta kunde föra med sig egendom av större värde som hemgift vid giftermål. Därigenom kunde en storasyster trots lagen, ”ärva” mer av sina föräldrar än en lillebror.³⁵⁵ Dessutom förde kvinnor i många fall stora egendomar från en släkt till en annan. Om till exempel en kvinnas man och barn dött (i den ordningen), ärvde hon mannen och förde med sig hans egendomar in i nästa äktenskap genom ett bakarv.³⁵⁶

Bördsrättens betydelse gav ett stort genomslag i de medeltida lagtexterna där stor vikt lades vid att etablera och rangordna släktskap, vilket är någonting som jag hävdar även påverkade förståelsen av de sexuella brotten. I likhet med Winbergs analys fokuserar denna artikel (som tidigare nämnts) till stor del på de materiella aspekterna av sexualbrottslagstiftningen, med ett tydligt barn- och arvsperspektiv, för att därigenom bidra med en lite annorlunda infallsvinkel på bilden av sexuella brott i de medeltida lagstiftningarna.³⁵⁷

Sexualbrottslagstiftningens utgångspunkter

Här är tesen att sexualbrottslagstiftningen inte främst tog sin utgångspunkt i moraliska omdömen (eller kyrkligt inflytande) utan i materiella behov. Lagtexterna fokuserade enligt mig på att säkerställa oäkta (ofta ättborna) barns socioekonomiska framtid genom en försäkran av ett så gott arv som möjligt. Detta förändrades dock med tidens gång, under inflytande av de kontinentala centraliseringsströmningarna.

Horsbarn och lönskaläge

Ärvdabalken börjar med giftermål, ty alltid kommer en av två, man av man, den ene efter den andre. Aldrig komma två tillsamman, som icke skola skiljas omsider; den ene går bort, och den andre lever kvar. Med avkomma av man och hustru börjar allt arv.³⁵⁸

---

355 Winberg (1985) s. 23.

356 Winberg (1985) s. 24f.

357 För mer om de svenska lagstiftningarna och arvsrätt, rekommenderar jag Elsa Sjöholms klassiska, (om än kontroversiella) *Sveriges Medeltidslagar*. s. 46f. Den för även en god diskussion om inflytandet från romersk och europeisk rätt på svensk lagstiftning i kapitel 4.

358 UL Å 1.

Gång på gång visar lagtexterna att det lagligen genomgångna giftermålet var grundbulven i synen på en giltig relation. Men äktenskapet förstods inte som det romantiska förbundet det är i dag, utan lagtexterna betonade snarare starkt att två människor och deras familjer bands till varandra för att öka deras ekonomiska och sociala trygghet. Detta syns till exempel i traditionen att de två nygifta skulle ge varandra en hemgift³⁵⁹ i samband med deras bröllop, ofta i form av en jämbördig mängd brukbar jord, vilken gemensamt skulle vara paret och deras framtida barn till godo.³⁶⁰

När det gäller de individuella lagtexterna är *Äldre Västgötalagen* den äldsta och måhända minst genomarbetade av landskapslagarna, vilket visar sig i att dess lagstiftning ofta kan vara den svåraste att uttyda. Detta märks inte minst i förhållande till dess lagar kring lägersmål, alltså otillåtet sex. Kategorin lägersmål kan i *Äldre Västgötalagen* i praktiken delas upp i två underkategorier, sex mellan ett par som har förlovat sig, så kallat lönskaläge, samt sex med en trälkvinna eller lägring. Även om dessa kategorier diskuterades omlott ter det sig tydligt att dessa förstods olika.

Lönskaläge beskriver *Äldre Västgötalagen* som något mindre allvarligt. Istället för att diskutera straffet för brottet betonar lagen snarare hur enkelt det är att undkomma detta, så länge parterna tar sitt förnuft till fånga och väljer att gifta sig snarast. Omständigheterna spelar mindre roll. Oavsett ifall det rör sig om ett ungt par som är förlovade, ett äldre par där kvinnan är änka eller att paret har haft olovligt sex, har dessa alltid möjlighet att undkomma lönskalägesmålet genom att vid något tillfälle gifta sig.³⁶¹

Men det blir samtidigt intressant att fråga sig under vilka omständigheter lönskaläge ansågs vara viktigt att ta till ting enligt lagen. ”Lägger sig en man hos en kvinna, får barn med henne, det är laggift hustrus barn, om han fäster och får henne sedan enligt lag”.³⁶² I det medeltida samhället var olovligt sex i de allra flesta fall svårt att bevisa, för att inte säga onödigt att anmäla, om inte just ett barn blivit till vars ekonomiska framtid behövdes säkerställas.³⁶³

359 Alternativt en morgongåva, vängåva eller *hogsl*. Namnen skiljde sig i de olika regionerna, men essensen låg i att parterna ekonomisk förband sig till att sörja varandra i en ekonomisk union.

360 UL Å 4.

361 VgL 1 Å 8 § 3.

362 VgL 1 Å 8 § 3.

363 Karras (2005) s. 96f.

Oäkta barn som tillkommit mellan ogifta parter kunde enligt lagen alltid få en fullkomlig status som giftebarn med full rätt till både modernearv och fädernearv även om det var fött innan äktenskapet. Men ifall föräldrarna inte ville gifta sig, poängterar *Äldre Västgötalagen* att barnet gick miste om sin rätt till fädernearv, och att barnet skulle räknas som frillobarn. *Äldre Västgötalagen* står på så sätt väldigt nära den kanoniska premieringen av äktenskapet³⁶⁴ till skillnad mot de andra undersökta lagtexterna där barn oftast hade rätt till något slags arv av sin fader (som en fortsatt läsning kommer visa). Med Västergötlands närmare kontakter med Danmark och Norge, kan detta tyda på att Västergötland och dess stormän snabbare kom att påverkas av förändringarna på kontinenten där den kanoniska rätten aktivt propagerade för en särställning av giftas rätt gentemot halvlegala relationer, såsom det i Norden vanliga frilloväsendet.³⁶⁵

Även när det gäller lägring, alltså olovligt sex med en underordnad, framstår de västgötska förhållandena tydligt. Till skillnad mot i lönskalägeslagstiftning nämns här inte möjligheten att barnet genom att parterna gifter sig kan få rätt till fullt status som giftebarn med ett fädernearv, utan lägersmål beskrivs istället som olovligt sex mellan en ättboren man och en kvinnlig träl, där böter skall betalas till hennes ägare för förlorad arbetstid under graviditet och småbarnstiden.³⁶⁶ Inom Västergötlands konfliktfyllda samhällsstruktur, präglad av rivaliserande stormän, sågs måhända barn till en trälkvinna inte automatisk som en tillgång.³⁶⁷ Dock öppnar lagen för en möjlighet, där en man som ville ättleda sitt barn med en trälkvinna och alltså ta in barnet i sin släkt hade möjlighet att göra detta efter en lösen till ägaren.³⁶⁸ Även om så inte var fallet, betonar lagen att den ättborne mannen trots allt har ett försörjningskrav för trälkvinnan och barnet tills dess att hon är kapabel att återigen arbeta utan att hon konstant måste se efter barnet.³⁶⁹

364 VgL 1 Å 8 § 3.

365 Stycket är, i alla fall dess moderna översättning av Holmbäck och Wessén, lite tve tydligt, och skulle kunna tolkas som att i fall där en man först gifter sig med en kvinna, för att därefter separera från henne, och trots detta får barn med henne, berövar barnet rätt till fädernas arv. VgL 1 Å 8 § 3.

366 VgL 1 G 6 § 3.

367 En liknande tendens såg Karras i samtida engelska lagstiftning kring legerwite/ leyrwite. Även där betonades den socioekonomiska bördan trälkvinnans barn skulle innebära. Karras (2005) s. 96.

368 VgL Å 22.

369 VgL G 6 § 3.

Närheten till kanonisk lagstiftning syns även i *Äldre Västgötalagens* behandling av barn födda i hor, alltså att en eller båda föräldrarna varit otrogna (enkelt/ dubbelt hor). Trots att lagen avser skydda den gifta kvinnan och hennes barns arv genom betonandet att endast hennes man och inte dennes släkt har rätt att anklaga om otrohet efter mannens död (för att därigenom vinna rätt till arvet), hävdar lagtexten att ifall en man är otrogen så har det barn som kommer därav inte rätt till arv av sin far.³⁷⁰ På så sätt premierar lagen mannens eventuella giftebarn och ligger även på detta sätt nära kanonisk rätt.³⁷¹ Lagstiftningen emot släktens ingripanderätt visar också att den baserades på en förståelse om bilateral släktskapskrets, där endast den närmaste kärnfamiljen hade rätt att avgöra familjekonflikter och att mer avlägsen släkt inte hade någon lagbunden rätt till påverkan.³⁷²

När det gäller den östsvenska *Upplandslagen* och dess lönskalägeslagstiftning visar den på stora likheter med *Äldre Västgötalagen*. Precis som där kan alla oäkta barn födda till följd av föräktenskapligt sex få giftebarnsstatus genom att paret gifter sig. Dock går *Upplandslagen* längre och betonar att detta gäller även om föräldrarna varit gifta med någon annan emellan.³⁷³ Här framstår bilden att lönskalägeslagarna främst är till för att skydda barnens ekonomiska framtid genom att ifall parterna inte gifter sig, trots att kvinnan är med barn, har kvinnan ändå rätt till en ersättning av mannen som ska försörja kvinnan och barnet.³⁷⁴ Om det skulle vara så att mannen inte vill erkänna barnet, skriver lagen att kvinnan kan ta honom till tinget, så att han där kan dömas, och ifall han döms blir han förutom den ersättning han annars skulle ha betalt för barnets och mammans uppehälle, även tvungen att erkänna sitt barns rätt till fullt fädernearv. Detta innebär att frillor, som i *Äldre Västgötalagen* inte fick något rättsligt skydd för deras barn, härigenom fick möjlighet att utkräva ekonomisk kompensation av män som inte längre ville veta av dem, samt att frillornas barn också kunde få rätt till faderns namn och arv.³⁷⁵

---

370 VgL 1 Ä 8 § 1; 8 § 3.

371 Men vad som händer ifall mannen anklagar kvinnan för otrohet, och menar att ett av hennes barn inte är hans, framgår tyvärr inte av lagstiftningen.

372 Därmed inte sagt att sådant familjetryck inte skulle kunna ske ändå.

373 UL Ä 18.

374 UL Ä 22 § 1.

375 UL Ä 23.

Svårare tycks det enligt *Upplandslagen* ha varit ifall en kvinna inte blev gravid genom sitt olovliga sex. Då beskrivs det att en kvinna som tar en man emot sina föräldrars vilja, avskriver sig sin rätt till sitt eget föräldraarv om det inte är så att föräldrarna förlåter henne. Dock påingter lagen att endast föräldrarna och inte släkten har makt att frånta och återge arvsrätt.³⁷⁶ Detta tyder på att *Upplandslagen* i likhet *Äldre Västgötalagen* tog utgångspunkt i den bilaterala släktskapskretsen, där den nära familjens band och relation spelade större roll än släktens heder och åsikter.

Till skillnad mot *Äldre Västgötalagen* särskildes inte ättborna och trälars grundläggande rättigheter vid lägersmål i *Upplandslagen*.³⁷⁷ Istället betonar den kontinuerligt att i fall där en fri och en träl gifter sig så skall barnen och trälen lyftas ur sin ofria status och få status som fri med full arvsrätt. *Upplandslagen* fungerar på så sätt som en föregångare till Magnus Erikssons senare illegaliserande av trældom (i Skara Stadga 1335)³⁷⁸ genom att stipulera att alla barn, oavsett föräldrarnas inbördes status, skall vara fria.³⁷⁹

I arbetet med att framställa *Magnus Erikssons landslag* användes *Upplandslagen* som förebild, vilket syns i dess lönskalägeslagstiftning. I likhet med både *Upplandslagen* och *Äldre Västgötalagen* förstås lönskaläge som ett smärre brott, som helst inte bör anmälas i onödan. ”Nu får man icke skylla någon för lönskaläge, om han ej är tagen på bar gärning eller barn bär vittne”.³⁸⁰ Olovligt sex mellan fästman och fästmö var tyst accepterat, såvida det inte blev offentliggjort och formade en skandal, eller troligare, att fästmön blev gravid, och fästmannen tvekade inför att gifta sig och försörja barnet. I likhet med de andra undersökta lagstiftningarna, kunde lönskabrottet enkelt botas genom att paret gifte sig, och på så sätt försäkra barnen full arvsrätt.³⁸¹

Magnus Erikssons Landslag har till skillnad mot *Äldre Västgötalagen* ingen lägermålslagstiftning, alltså en specifik lagstiftning för olovligt sex med

---

376 UL Ä 1 § 2.

377 UL Ä 22.

378 Lindkvist & Sjöberg (2013) s. 105.

379 UL Ä 19.

380 MEL Ä 15.

381 MEL G 2 § 5.

personer ur samhällets lägre sociala skikt.³⁸² Med sin riksenande lagstiftning försökte Magnus Eriksson centralisera makten till kungahuset, genom att minska stormännens privilegier.³⁸³ Med kungens tidigare förbud mot träldomen på 1330-talet, försvann även behovet av speciella lagar för olovligt sex med trälar och dessa barns rättigheter utjämnades därmed.

Till skillnad mot *Upplandslagen* och *Äldre Västgötalagen* öppnar dock inte *Magnus Erikssons landslag* för möjligheten att ett barn kan ättledas, alltså lyftas ifrån sin frillobarnsstatus, med en full rätt till fädernearv. Istället stipulerar lagen att föräldrarna har omvårdnadsplikt. För modern tills dess att barnet är tre år. För fadern tills dess att barnet är 7 år och med sin ”övermages”-status, räknades som halvmyndigt.³⁸⁴ Istället för att lagstadga minimikravet på vad föräldrarna kan förväntas göra för att försörja ett frillobarn, betonas istället gränsen för vad som *tillåts* att göras för ett frillobarn. Medan det i *Magnus Erikssons landslags* ärvdabalk beskrivs att ifall en man har både giftebarn och frillobarn, och giftebarnen skall ärva egendom till värde av sex marker eller mer, så har frillobarnen endast rätt till hälften, oavsett antal barn på endera sidan. Vidare skriver ärvdabalken att ifall arvet för giftebarnen blir mindre än sex marker, vilket i lagen ter sig som det vanligaste, får i sin tur frillobarnen inte något som helst lagstadgat fädernearv, en tydlig inskränkning gentemot *Upplandslagen*.³⁸⁵

Magnus Erikssons landslag går även hårt åt mot barn födda i hor. ”Avlar någon barn i hordom, [...] de barnen äro skilda från alla arv”.³⁸⁶ På dessa sätt inskränkte landslagen hårdare barns rättigheter när dessa var illegitima och kom således att starkare följa den kanoniska betoningen på helgden i det monogama äktenskapet (och den europeiska utvecklingen) genom att till skillnad mot den äldre *Upplandslagen* tydligt särskilja mellan rättigheterna hos giftebarn och barn födda utanför äktenskapet.

Den gotländska *Gutalagen* skiljer sig tydligt ifrån de fastländska lagstiftningarna, genom att hela tiden behandla gotlänningar separat ifrån icke-gotlänningar (däribland svear och götar), där brott mot gotlänning-

382 En annan möjlig tolkning är att det rör sig om en språklig skillnad mellan Öst- och Västsverige, där väst särskilde mellan lönskaläge och lägring, men öst inte gjorde det. Det ena utesluter dock inte det andra.

383 MEL Kg.

384 MEL Å 16.

385 Mödernearvet är dock oförändrat.

386 MEL Å 18.

är behandlas allvarligare och med större böter än mot icke-gotlänningar. Gotland beskrivs till skillnad mot Västergötland och Upplandsregionen vara utan tydligt frälse. Istället framstår alla gotlänningar såsom en social elit gentemot andra folk i lagen. *Gutalagens* sexualbrottslagstiftning särskiljer sig också emot de fastländska genom att den bland annat behandlar olovligt sex mycket hårdare.

Om en man blir tagen på bar gärning tillsammans med gotländsk kvinna, som är ogift, då må man sätta honom i stock och hålla honom fången i tre dygn och sända bud till hans fränder. De löse hans hand eller fot med sex marker silver, eller ock låte han avhugga dem, om han ej förmår lösa dem.³⁸⁷

Här syns ingen förståelse för att par kan ha samlag före äktenskapet, utan det olovliga samlaget beskrivs istället som ett allvarligt brott emot giftomannen, med potentiellt dödliga rättsföljder. Även i frågan om hor, enkelt eller dubbelt, behandlar *Gutalagen* de inblandade hårt med svåra böter till följd. Trots att Gotland formellt ingick i Sverige, tycks det rättsliga avståndet till de uppländska och västgötska samhällsstrukturerna vara stort och till skillnad mot dessas lagar sätts giftomannens vilja och familjens heder här i centrum. Detta skulle kunna tyda på att de sociala och legala skiftningar som skedde i samhället, där kungamaktens centraliseringsprocess stödd av den kanoniska reformen inte hade hunnit få samma kraft på Gotland och att giftomannens vilja (snarare än dotterns), liksom i äldre europeisk lagstiftning här betonades starkare.³⁸⁸

Men, trots att *Gutalagen* i likhet med de andra lagarna premierar äktenskapet före andra relationer innebar inte detta en inskränkning av barns rättigheter när de var födda i lönskaläge eller hor. Till skillnad mot *Magnus Erikssons Landslag* fastslår *Gutalagen* att ett barn fött utanför äktenskapet av två gotländska föräldrar har rätt att ifrågasätta sin beteckning som oäkta och ta del av sitt fädernearv även om barnet har syskon födda inom ett äktenskap.³⁸⁹ Likaså fastslår lagen att ifall en man,

---

387 GL 20a § 15.

388 Ekholst (2009) s. 202; 226.

389 GL 20 § 14.

gotländsk eller inte, får oäkta barn med en icke gotländsk kvinna, så är han lagligen skyldig att ta hand om sina barn tills dess att de blir vuxna. Om den andra parten eller barnen inte skulle vilja detta, avkräver lagen mannen att han ger sina barn 3 mark var i underhåll, samt förser dem med diverse ägodelar som de ansågs behöva för sitt uppehälle. Om mannen inte skulle vilja kännas vid sitt barn, kan han enligt gotländsk lag bli dömd till att betala *hogs*, motsvarigheten till en morgongåva/hemgift som skulle försörja den nyblivna mamman. Dessa ekonomiska rättigheter mer än dubblades till åtta marker ifall det rörde sig om en gotländsk kvinna som fått oäkta barn med en ickegotlänning, måhända eftersom fadern skulle kunna tänkas vilja lämna Gotland för att därmed slippa ta ansvar för barnet.³⁹⁰

Eftersom *Gutalagen* inte tydligt särskiljer mellan olika sorters barn födda utanför ett äktenskap, utan behandlar dessa lika, innebär detta att det inte fanns någon principiell anledning till varför ett barn fött i hor inte skulle kunna ättledas, och särskilt så om barnet kunde visa på gotländskt blod i tre generationer så att horsbarn, i alla fall i princip, skulle kunna ha samma ekonomiska rättigheter som andra barn. Detta skulle i så fall i sin tur visa på en stor skillnad gentemot de fastländska lagarna och vara en klar indikation på en annorlunda samhällsstruktur och ett mindre europeiskt och kanoniskt inflytande på den gotländska lagstiftningen.

Den gemensamma förståelsen av olovligt sex

Lagarna försöker ofta tydliggöra mellan olika sorters legitima, halvlegitima och illegitima barns rättigheter.³⁹¹ Lagtexterna beskriver giftebarn, frillobarn, barn ur lönskaläge och horsbarn med olika rättigheter för varje kategori. Barn födda inom ett äktenskap skulle enligt de olika lagarna alltid ha full arvsrätt. När det gällde frillo- och lönskalägesbarn hade de endast en automatisk rätt till modernearv och inte arv efter sin far, förutom ifall det var så att föräldrarna vid ett senare tillfälle gifte sig. Då fick de i enlighet med den starka premieringen av giftermålet automatisk status som giftebarn med full arvsrätt som artikeln visat på.³⁹² Lagarna tar ofta utgångspunkt i den närmaste familjen eller bilaterala släktkretsen och

390 GL 20 § 15.

391 Exempelvis, VgL 1 Å 8 § 3; UL Å 13; MEL Å 8.

392 VgL 1 Å 8 § 3, G 6 § 2; UL Å 13; MEL Å 8.

tycks förutsätta att människor inleder relationer och har utomäktenskapligt sex som ett förstadium till äktenskapet, eftersom böter för lönskaläge (i de fastländska lagstiftningarna) försvinner ifall parterna går med på att gifta sig. På så sätt tycks det kyrkliga inflytandet som kom med den gregorianska reformen, med dess syn att endast äktenskapet skulle ses som en legal relation på bekostnad av halvlegala relationer såsom frillor och frillomän ha slagit igenom.³⁹³

Men eftersom lagmaterialet poängterar vikten av att etablera ett barns status, inte bara vid inomäktenskapliga arvstvister, utan även när parterna inte varit gifta visar lagarna hur viktig bördsrätten var även i förståelsen av de sexuella brotten. Istället för att döma två människor som haft sex i lönskaläge på en moralisk eller kristen idé om synd, blir det ofta straffbart att ha olovligt sex först när ett barn kommer till världen utan en säker försörjning.

1. Moder tage emot bot i lägersmål, och hon skall föda barnet under tre år. Finnes barn dem emellan, då skall barnet taga emot bot i lägersmål.
2. Nu skall ej böter i lägersmål gäldas, om ej barn bär vittne och han blir lagligen försvunnen eller han själv vidgår.³⁹⁴

På så sätt koncentrerar sig lagmaterialet snarast på att värja gravida kvinnor och deras familjers ekonomi när en partner inte vill gifta sig och försörja det annalkande barnet.

En liknande slutsats drog Karras när hon i sina undersökningar av Venedigs ovanligt rikliga rättegångsmaterial, visade att det i samhället fanns en social acceptans av utomäktenskapliga relationer, förutsatt att parterna gemensamt skötte ekonomin och såg efter barnen. Problemet uppstod först när fadern inte längre ville understödja hushållet och det var främst i dessa fall som den illegitima relationen behövde leda till rättegång.³⁹⁵

För trots att det svenska lagmaterialet särskiljer giftebarn från barn

---

393 Idén att en man kan vara frilloman nämns bara på ett ställe i de undersökta lagtexterna, och då i ett förhållande till en trälkvinna. Lagtexten specificerar att en frilloman inte har rätt att få bakarv och ärva sina barn ifall dessa dör. VgL 1 G 4 § 3.

394 UL Å 22 § 1-2.

395 Karras (2005) s. 87.

födda i lönskaläge och frillobarn genom att hävda att endast ett giftebarn har rätt till fullt fädernearv, öppnar det ofta ändå för möjligheten att ett barn fött ur lönskaläge kan få rätt till fädernearv ifall faderskapet kan bevisas i tinget.³⁹⁶ Dessutom tilläts frillobarn enligt *Äldre västgöotalagen*, *Upplandslagen* och *Gutalagen* att upptas i mannens släkt genom giftermål eller ättledning. Endast *Magnus Erikssons Landslag* frångick detta genom att starkt premiera giftebarn på bekostnad av frillobarnen. Detta tyder på att inflytandet från den kanoniska lagstiftningen här slagit igenom än mer som en effekt av Magnus Erikssons centraliseringsanspråk och hans försök att omforma Sverige i enlighet med europeisk samhällsutveckling.

Om *Äldre Västgöotalagen*, *Upplandslagen* och *Gutalagen* trots en propagering för äktenskapet, värnade om utomäktenskapliga barns rättigheter med mycket större emfas än *Magnus Erikssons landslag*, hur skall vi då tolka föreställningarna om horsbarn? I de fastländska lagtexterna³⁹⁷ beskrivs det att ifall en eller båda parterna i en sexuell relation får barn, trots att de redan var gifta med någon annan, räknas dessa som horsbarn utan någon som helst rätt till arv av den/de otrogna parten/parterna. Samtidigt som lönskalägeslagarna poängterar moderns och hennes familjs rätt till ekonomisk säkerhet och stöd av den frånvarande fadern visar de i motsatt fall när en av barnets föräldrar varit otrogen, en kärvhet som på många sätt tycks motsägelsefull. Men genom att lagarna vid otrohet poängterar vikten av den närmaste familjen, den bilaterala släktkretsen, skyddas de legitima barnens arvsrätt emot syskon som annars hade rubbat arvsordningen och minskat familjens ekonomiska bärkraft.

Men en anklagan om otrohet ledde inte automatiskt till att ett barn förlorade sin arvsrätt. Ifall det blev en tvist efter en mans död, där hans släkt och hans fru argumenterade huruvida barnen var äkta eller inte, räknades de enligt lagen automatiskt som den gifte mannens barn.

Föra bondens fränder efter hans död talan mot hans laggifta hustru och säga, att han icke ägde detta barn; den skall äga barn, som varje natt ligger hos henne och är gift med henne enligt lag.³⁹⁸

396 UL Å 22-23; MEL Å 15; GL 20 § 14.

397 Vgl I, UL, MEL.

398 Vgl 1 Å 8 § 1.

Lagtexterna klargör att endast partnern själv hade rätt att hävda otrohet, inte partnerns släkt, och särskilt inte efter döden. Genom detta skulle änkan få en lagstadgad trygghet för sina barns arv ifall mannens släkt försökte ifrågasätta barnen och tillgodogöra sig arvet själva.

Trots att lagtexterna aktivt tydliggör en samhällshierarki och särskiljer mellan giftebarn, frillobarn och horsbarn, försöker lagarna första anblicken till trots i de flesta fall skydda barns rättigheter genom det starka arvsperspektivet. Samtidigt som lagarna var rotade i och strävade att upprätthålla samhällshierarkin, tog lagstiftarna sig ändå tid och utrymme att tydliggöra att alla barn hade vissa grundläggande rättigheter; rätt till liv, rätt till försörjning och (i de flesta fall) rätt till arv som föräldrar och släkt inte hade en möjlighet att ifrågasätta.³⁹⁹ Denna grundläggande försörjningsrätt kom inte bara barnen till gagn, utan genom att föräldrarna hade ett lagstadgat försörjningsansvar, minskade potentiellt även det ekonomiska trycket på den lokala byn genom ett minskat barntiggeri.⁴⁰⁰

Liknande slutsatser drar Winberg i sin analys av svenska arvs lagar fram till modern tid. Istället för patriarkala lagar som syftar till att skydda släktens inkomst fungerade enligt honom bördsrätten snarast för att skydda bröstarvingars rättigheter på bekostnad av släktens,⁴⁰¹ vilket enligt min mening bör förstås som den primära anledningen till de medeltida lagarnas intresse för samlag. Att lagarna sammankopplar böter för utomäktenskapligt sex i form av lägersmål och hor med att säkra barnens och familjens ekonomiska framtid, visar hur viktigt barnperspektivet var som utgångspunkt för förståelse av olovligt sex i lagarna. Den primära familjens och barnens ekonomi, snarare än sexualmoral låg så sätt till grund för lagstiftningen.

Barnen hade i lagtexterna alltså en grundläggande rätt till liv och rätt till omhändertagande som föräldrarna oavsett deras känslor inte hade möjlighet att åsidosätta. På så sätt visar lagarna, trots att de förutsätter legala skillnader mellan barns status, en grundläggande vilja om att tillgodose barns behov av en social och ekonomisk trygghet.

399 Jämför Auður Magnúsdóttir (2001), där hon på ett liknande sätt argumenterar för frillobarns arvsrättigheter i relation till rätts traditionen på Island. s. 20-22.

400 Detta scenario antyds (dock endast kort) i MEL Å 16.

401 Winberg (1985) s. 14.

Våldtäktens arvingar

Till skillnad mot lönskalägelagstiftningen förstods våldtäkt i de medeltida lagtexterna som ett brott mellan familjer snarare än inom familjen, vilket gjorde att frågan om barn framträder mindre, och våldtäkt behandlades mer som ett politiskt än ett privat brott.

Även om *Upplandslagen* inte var den första svenska lagboken (den äran tillfaller *Äldre Västgötalagen*)⁴⁰² kom ändå *Upplandslagen* att stå som mall för mycket av efterkommande svensk lag. Detta gällde även i dess beskrivning av våldtäkt:

Om någon våldtager en kvinna. Synes märken antingen på henne eller på honom, sådana som han har gjort henne eller hon honom, eller är det så nära by eller väg, att man kan höra skrik eller rop om hjälp, och blir detta lagligen kungjort för vittnen, då skall hundraesnämnd⁴⁰³ pröva, vad som är sant. Våldtager någon en kvinna och blir där tagen eller fängslad på bar gärning, och finna tolv män det styrkt att han är skyldig därtill, då skall han dömas till halshuggning. § 1. Om någon våldtager en kvinna, och hon dräper honom därvid, och tolv män finna det styrkt, att så skett, ligge han ogill [då har hans släkt ingen anmälningssmögjlighet]. § 2. Om någon tager en kvinna med våld och rymmer från landet med henne, och han blir lagligen försvunnen till våldsgärningen, då får han aldrig fred förr än kvinnans giftoman beder för honom.⁴⁰⁴

Grundantagandet i *Upplandslagens* våldtäktslagstiftning (och den mer eller mindre ordagrant lika formuleringen i *Magnus Erikssons Landslag*)⁴⁰⁵ är att våldtäkter handlar om överfallsvåldtäkter, att dessa sker utomhus,

402 Nämnas bör dock att eventuella förlagor till *Skånelagen*, antas ha tillkommit före *Äldre Västgötalagen*. Men eftersom de oavsett inte räknades till dåvarande Sverige räknar jag inte med dem här. Jämför Sjöholm (1988) s. 75.

403 Den uppländska motsvarigheten till häradsnämnden, en del av häradstinget.

404 UL Kg 6 § 1-2.

405 MEL EB 14. Eftersom *Upplandslagen* och den efterföljande *Magnus Erikssons Landslag* ligger varandra så nära, diskuterar jag dem här gemensamt.

samt att det rör sig om en man som våldtar en kvinna, föreställningar som i mångt gällor än idag. Men dessa föreställningar hade i det medeltida lagmaterialet en mycket rimligare förklaring.

För den framväxande kungamakten fungerade *Upplandslagen* och den påföljande *Magnus Erikssons landslag* som maktmedel för att inskränka de rivaliserande stormännens legala rätt till våld i fejder. I sådana fejder användes överfallsvåldtäkter som ett vapen, ett enkelt sätt för en storman att tillfoga rivaliserande släkter skada och förödmjukelse.⁴⁰⁶ Det är värt att notera i utdraget ovanför, att det var kvinnans giftoman snarare än hon själv som hade makten att förlåta och att inga tydliga gränser dras mellan det vi idag kallar våldtäkt och kvinnorov, vilket tillsammans talar för att våldtäktslagstiftningen främst förstods som en krigshandling som stormannen kunde förlåta först när våldtäktsmannen fick betala med sitt liv.⁴⁰⁷

Genom ett hårt ställningstagande emot överfallsvåldtäkter använt som ett vapen i fejder och med dödsstraff som straff, fungerade lagen för att koncentrera våldsmonopolet till kungamakten och illegalisera beväpnade släktfejder. Detta fokus på stormännens ättstrider förklarar även varför lagarna inte betonade skydd emot våldtäkter inom hushållet, och kom kanske därigenom att färga förståelsen av våldtäkt under senare århundrades våldtäktslagstiftning.

Gutalagen skiljer sig i högre grad mot de uppländska lagstiftningarna. I dess grundläggande beskrivning av våldtäkter förutsätts det precis som i *Upplandslagen* att det rör sig om en överfallsvåldtäkt i skogen utanför en by och mycket av det som sagt om dem, stämmer också här. Men i övrigt framträder de gotländska förhållandena tydligare. Precis som i fallet med lönskalägeslagarna särskiljer *Gutalagen* mellan brott begångna mot gotlänningar och mot icke-gotlänningar genom att boten för våldtäkter mot gotlänningar är mer än dubbelt så stor i förhållande till icke-gotlänningar. Lagen betonar därmed återigen gotlänningars särart och överordning.

Gutalagen är till skillnad mot de uppländska lagarna också märkbart mer misogyn. Den betonar starkare att kvinnan skall bevisa att det faktiskt rörde sig om en våldtäkt, snarare än ett vanligt sexuellt möte.

---

406 Sjöholm (1988) s. 174.

407 UL Kg 6 § 1-2.

[...] Om ingen hör hennes rop, då kungöre hon det för vittnen genast under första dygnet, där hon kommer till en gård, och säge mannens namn. Deras vittnesbörd åtnjuter hon ock, om de vilja duga. Om hon dröjer längre och ej kärar, då är det bäst att tiga därmed.⁴⁰⁸

Lagen betonar att kvinnan måste anmäla våldtäkten inom ett dygn hos en närliggande gård annars bör hon ”tiga därmed”. För bevisbördan skull bör hon helst inte heller känna mannen och om det visar sig att de kände varandra sedan tidigare, trots att hon sagt motsatsen, kan han inte dömas (så länge hon inte blir gravid).⁴⁰⁹ Kanske är det symptomatiskt för *Gutalagens* hierarkiska lagstiftning att straffet för att våldta en ogift kvinna är lägre än för en gift, då böter istället för halshuggning är det rekommenderade straffet. En annan möjlig tolkning, om än i lagen ej nedtecknad, är att det i *Gutalagen*, likt i en del äldre europeiska lagstiftning, är möjligt för våldtäktsmannen att sona sitt brott genom att gifta sig med den våldtagna kvinnan.⁴¹⁰ Detta skulle givetvis vara omöjligt ifall kvinnan redan var gift, och skulle så kunna förklara gradskillnaden i lagstiftningen. I likhet med lönskalägeslagstiftningen skulle även detta kunna tala för att det rådde en större skillnad gentemot den förändrade samhällsstruktur som följde kungamaktens maktcentrering och att Gotland i mindre grad påverkats av tidens sociala och rättsliga förändringar.

Gutalagen framstår på många sätt som ett gott exempel på svårigheterna med att framställa en allmängiltig lag utan närhet till kungamakten. Även om Gotland inte hade ett egentligt frälse, fungerade dess storbönder som en de facto elit och precis som på fastlandet uppstod rivalitet och konflikter som kunde utmynna i fejder. För att lagen skulle vara praktiskt applicerbar, framträdde därför de gotländska hierarkierna desto tydligare, där högre status innebar ett ökat rättsskydd.

Som ett ännu tydligare exempel på effekten av frånvaron av en centralmakt framstår *Äldre Västgotalagen* som helt saknar våldtäktslagstiftning. Lagboken är som tidigare beskrivits äldre, kanske ända upp till 130 år äldre än *Magnus Erikssons landslag* och är troligtvis nedtecknad på

408 GL 22.

409 GL 22

410 Brundage (1993) kap VIII s. 65.

1220-talet. Frågan om den någonsin var tänkt att fungera som bindande lag ter sig här än mer giltig, men oavsett säger detta någonting om förhållandena i Västergötland. *Äldre Västgötalagen* är skriven långt innan kungamakten försökte inskränka frälsets legala rättigheter till våld. I en sådan miljö kan en våldtäktslagstiftning ha ansetts vara en för stor inskränkning av stormännens krigsmedel. Något som talar för en sådan tolkning är att det i den *Yngre Västgötalagen* som kom till i slutet av 1200-talet efter kungamaktsens påbörjade centraliseringsreformer, fanns en utskrivna kvinnofridslagstiftning som på många sätt liknade de andra.⁴¹¹

En annan möjlig tolkning är att bristen på våldtäktslagstiftning skulle kunna tyda på att den kanoniska reformen, vilken i flera europeiska områden hade återinfört våldtäkt som en brottskategori, inte hade slagit igenom på svenskt område ännu.⁴¹² Det ena utesluter givetvis inte det andra, men en sådan möjlighet skulle i så fall kunna tala emot ett starkt kanoniskt inflytande på *Äldre Västgötalagen*, som har argumenterats för ovan. *Äldre Västgötalagen* har dock en paragraf emot vägränare, där våldtäkt möjligtvis skulle kunna ha varit tänkt att inkluderas, då även i detta fall nödvärnsdråp var accepterat.⁴¹³ Detta skulle i så fall återigen tala för ett kanoniskt inflytande och göra lagen mer enhetlig med kanonisk lag.⁴¹⁴

Oavsett framgår rollen som den kanoniska lagstiftningen hade i att med tiden stärka centralmakten och homogenisera dess rättsväsende. Den stärkta kungamakten och kyrkan utnyttjade varandra för att minska de lokala stormännens makt och påbörja den långa vandringen emot en enhetlig rättsstat.

Frågan om arvet

Medan lagtexterna tydligt klargör vad som sågs som det skäligen straffet för våldtäkt, nämligen döden, kvarstår frågan om vad som skulle hända ifall kvinnan blev gravid på grund av våldtäkten. Vem skulle sörja för barnet då? En sådan möjlighet omskrivs inte av *Magnus Erikssons Landslag* och givetvis inte heller av *Äldre Västgötalagen* och ett barn får däri, utöver deras modernearv, inget lagstadgat fädernearv.

---

411 VgL II Add 12.

412 Brundage (1993) kap VIII s. 64-66.

413 VgL I M 10.

414 Brundage (1993) kap VIII s. 64.

Gutalagen nämner möjligheten att våldtäktsoffret skulle kunna bli gravid, men endast som del av bevisföringen emot våldtäktsmannen även om den bot kvinnan skulle mottaga av honom också kunde vara tänkt att fungera som en försörjning för barnet.⁴¹⁵

Längre än så går däremot *Upplandslagen* för att tillförsäkra barnets ekonomiska framtid, genom att hävda att barnet hade rätt till ett *fullt* fädernearv (även om det var så att kvinnan hade dödat mannen i självförsvar).⁴¹⁶ I och med att lagen samtidigt krävde att förövaren skulle dömas till döden, innebar detta att barnets fädernearv som i normala fall tillkom ett barn först när det var äldre, här kunde vara tänkt att fungera som en försörjning för den nyblivna modern och i längden ge det utsatta barnet en bättre chans inför framtiden.

Detta liknar Winbergs analys av landskapslagarnas straffpåföljder vid ett mord. Däri beskrivs att den mördades släkt kunde kräva straff eller bot, i första hand av mördaren, men i andra hand av mördarens släkt beroende på hur nära släkt dessa var till mördaren. Först och främst skulle boten fungera som en ekonomisk kompensation till den mördades arvingar så att dessa skulle få en ökad möjlighet att leva på en skälig nivå även efter det brott de hade blivit utsatta för.⁴¹⁷

I likhet med lagtexternas betoning på barns rätt till ekonomiskt skydd vid lönskaläge och hor, tycks således *Upplandslagen*, trots att den är ensam om att uttryckligen diskutera barnens ekonomiska rättigheter vid våldtäkt, ha syftat till att den ekonomiska kompensationen vid en våldtäkt skulle fungera som ett arv eller stöd för den våldtagna kvinnan, både för hennes egen och hennes barns framtid.

Sammanfattning

När det gäller den medeltida synen på giftermålet finns det en bred konsensus om att detta sågs som ett socioekonomiskt, snarare än ett romantiskt band. Men enligt min mening sträcker sig denna pragmatiska inställning till relationer i det medeltida lagmaterialet även till att inkorporera sexuella brott. Även om samhället, som Ekholst tydligt visat, dominerades av en patriarkal samhällsordning, menar jag att detta inte bör

---

415 GL 22.

416 UL Å 20.

417 Winberg (1985) s. 21.

ses som den drivande orsaken till den medeltida sexualbrottslagstiftningens upplägg. I likhet med Winbergs analys, argumenterar denna artikel för att de olika regionernas lagar först och främst tog sina utgångspunkter i en vilja till att säkra barns ekonomiska skydd snarare än att tillgodose släktens behov. Sexualbrottslagstiftningen tog på så sätt sin utgångspunkt i den bilaterala släktkretsen där barnens behov gick före släktens.

Trots att de svenska samhällena under 1200- och 1300-talen genomgick en stark centraliseringsprocess, med ett ökat inflytande från kyrklig äktenskaps- och sexualbrottsuppfattning, bibehölls ändå det grundläggande behovet av att säkra utsatta barns ekonomiska framtid även när dessa var födda utanför äktenskapet. Istället för att föräldrar skulle ha möjlighet att överlämna barn till det lokala samhällets vård lagstiftades det att barn (i de allra flesta fall) hade rätt till en grundläggande försörjning, samt att de ofta hade möjlighet att genom lagen tillskansa sig full arvsrätt från fäder som inte ville erkänna denna rätt. Härå visar de svenska lagtexterna ett gemensamt drag med andra medeltida europeiska lagstiftningar, som Karras visade i sin analys av Venedigs rättegångsprotokoll. Detta tyder på gemensamma drag i den medeltida synen på utomäktenskapliga barn, där dessa hade rätt till ett ekonomiskt grundskydd och hade juridisk möjlighet att utöva sina arvsrättigheter emot sina fäders vilja.

Men trots att lagarna visar ett tydligt barnperspektiv som utgångspunkt i sexualbrottslagstiftningen, fungerar de ändå väl för att illustrera de förändringar i de europeiska attityder som letade sig norrut där den stärkta katolska kyrkan med hjälp av den kanoniska rätten, kontinuerligt arbetade för att få inflytande över Europas sekulära lagar. De svenska lagarna fungerar som ett tidsdokument över de successiva kompromisser som skedde när detta samhälle anpassade sig efter de kyrkliga normerna. Den kanoniska premiering av giftermålet gentemot andra relationsformer har i lagstiftningarna redan slagit igenom, men trots detta tycks det ha funnits ett starkt motstånd mot att även inskränka oäkta barns rättigheter, ett motstånd vars upplösning lagarna dokumenterar.

Till skillnad mot *Äldre Västgötalagen*, *Upplandslagen* och *Gutalagen*, kom den senare *Magnus Erikssons landslag* att i likhet med förändringarna i resten av Europa hårdare inskränka barns rättigheter om dessa var födda i lönskaläge och frånta dem möjligheten att ättledas och därigenom kräva

fullt fädernearv. Denna inskränkning mot barn födda utanför ett lagenligt giftermål syns på samma sätt i utvecklingen av våldtäktslagstiftningen ifrån *Upplandslagen* till *Magnus Erikssons Landslag*, där ett barn i den äldre lagstiftningen hade möjlighet att tillskansas sig fullt fädernearv, men stod utan denna rätt i den senare. Våldtäktslagstiftningarna framstår även de som goda exempel på hur den framväxande kungamakten i samarbete med kyrkan försökte stärka sitt våldsmonopol och inskränka de regionala stormännens förmåga till stridigheter. Denna konceptualisering ifrån kungamaktens sida där våldtäkter mellan släkter snarare än inom familjerelationer stod i fokus, kom måhända att påverka senare svensk våldtäktslagstiftning så att överfallsvåldtäkter, snarare än andra former, kom att bli normen i förstäelsen av våldtäkt. Till skillnad mot *Magnus Erikssons Landslag* och *Upplandslagen*, hade *Gotalagen* och den *Äldre Västgötalagen* mycket svagare (eller ingen) våldtäktslagstiftning, vilket ytterligare talar för den roll kungamakten och kyrkans maktcentrering kom att spela i utvecklingen av detta.

I förhållande till lönskalägeslagstiftningen var arvsperspektivet i våldtäktslagstiftningen ett mycket mindre framträdande drag i de olika lagarna, måhända eftersom troligheten för en graviditet var mycket lägre eller att brottet i mindre omfattning förstods som ett familjeekonomiskt problem. Men frågan kvarstår om vad som skulle hända ifall en kvinna blev gravid. Endast *Upplandslagen* gick djupare in i på den möjligheten och stipulerade att barnet skulle ha rätt till fullt arv av sin far, även när fadern samtidigt dömdes tills halshuggning där fädernearvet i praktiken kunde fungera som en skadeersättning och inkomst för den nyblivna modern.

Med ett framlyftande av lagmaterialets grundläggande ekonomiska snarare än moralistiska syn på sexualbrott, visar lagmaterialet på en stark vilja till att säkra barns försörjning och minska den ekonomiska tyngden för det lokala samhället. För trots inflytandet från kyrkan och den kanoniska lagstiftningen, särskildes i stor mån människors sexuella relationer ifrån lagmaterialet (exempelvis fanns inga lagstiftningar som riktade sig direkt mot frilovsändet), förutom i precis de fall när de sexuella relationerna fick en ekonomisk påverkan i och med att ett barn föddes. Först *då* blev det juridiskt viktigt. Detta tyder på att den framväxande kungamakten influerades av den kanoniska lagstiftningens premiering av äktenskapet och mot sexuella brott när dessa hade arvsekonomiska eller

politiska konsekvenser, men att den inte ville sträcka sig till att skapa en mer genomträngande reglering av människors sexuella relationer. För detta fanns det inte tillräckligt intresse.

Som artikeln försöker visa, fyllde barn en väldigt central roll i den medeltida synen på sexuella brott, där barns materiella rättigheter ofta låg i framkanten av förståelsen av vad som ansågs relevant att reglera. Därigenom visar det svenska lagmaterialet ett förvånansvärt starkt fokus på oäkta barns och deras mödrars materiella rättigheter. Men samtidigt visar materialet att detta starka barnperspektiv allt mer kom att försvagas under inflytande från europeiska legislativa strömningar till förmån för de av kyrkan och kungamakten godkända giftebarnen. Endast dessa kunde med tiden förvänta sig fullt försörjningsstöd av lagen och de oäkta barnens rättsskydd skulle för en lång tid därefter sättas i träda.